

Oliva, Martin

K otázkám chronologické a regionální variability štípaných industrií

In: Oliva, Martin. *Gravettien na Moravě*. Klápště, Jan (editor); Měřínský, Zdeněk (editor). Brno: [Masarykova univerzita, Filozofická fakulta], 2007, pp. 140-143

ISBN 9788025410103

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/127376>

Access Date: 14. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

2. ČÁST DISKUSE A SYNTÉZY

K OTÁZKÁM CHRONOLOGICKÉ A REGIONÁLNÍ VARIABILITY ŠTÍPANÝCH INDUSTRIÍ

Sledované období spadá do konce würmského interpleniglaciálu a do počátku pleniglaciálu B. Poslední pedokomplex středního würmu (PK I) je v dolnověstonické cihelně charakterizován slabě vyvinutou pararendzinou a v Milovicích jen jako pseudoglej. Zvláště v Milovicích však obsahuje relikty starších půd, jež sedimentům propůjčují tmavší zbarvení (SMOLÍKOVÁ 1989; 1991). Radiometrické datování tohoto horizontu se pohybuje v rozmezí 28 až 32 tisíc nekalibrovaných let před dneškem (KLÍMA 1995; KLÍMA et al. 1962; DAMBLON et al. 1996). Pozdější klimatický vývoj je nejpodrobněji dokumentován v cihelně u Dolních Věstonic. Jednotvárná mocná návěj svrchněwürmských spraší je přerušena několika iniciálními pseudogleji, z nichž nejzřetelnější poskytly data kolem 18 a 15 tisíc let. Překrývá je ještě 3 m čisté spraše. Hnědě zbarvené sedimenty PK I obsahují v Milovicích několik poloh aurignacienu s výraznými čockami ohnišť a pruhy popela. V prostoru mezi Dolními Věstonicemi a Pavlovem zatím poskytují jen četné uhlíky, pouze na stanici Dolní Věstonice III se k nim přidružilo i několik aurignacích nástrojů (ŠKRDLA et al. 1996). V geliflukčně rozvlečené hladině půdních sedimentů PK I a v jejím nadloží, narušeném svahovými pohyby a lidskou činností, se nacházejí všechny stratifikované celky moravského gravettienu. V absolutním datování se objevují i hodnoty okolo 28–30 tisíc let před dneškem, ovlivněné kontaminací uhlíky z podloží (DAMBLON et al. 1996). Opačný pól časového rozpětí radiokarbonových dat je znám např. z Petřkovic I, Jarošova I-Kopanin, Kůlny a ze severní části milovické lokality a činí zhruba 23 až 21 tisíc let BP. V průbě-

hu celého tohoto období, trvajících 8 tisíc let, zřejmě sedimentace jen nepatrně převládala nad odnosem, takže téměř všechny pozůstatky osídlení se ocitly ve stejné stratigrafické poloze a v sekundárně vzniklých superpozicích. Možné náznaky původních superpozic kulturních vrstev v Předmostí, ve střední části stanice Dolní Věstonice I (v okolí úvozu) či v různých částech sídliště u Pavlova nebyly náležitě zdokumentovány (staré výzkumy v Předmostí) a vyhodnoceny spolu s příslušnými artefakty. Při absenci čitelných stratigrafických sledů nezbyvá, než opřít periodizaci o často problematické absolutní datování. Nejširší stejnorodou srovnávací bázi poskytují bezesporu data z Groningen, jež také obvykle mají nejmenší rozptyl. Jako nejstarší se jeví některé úseky lokality Dolní Věstonice II a spodní poloha z Jarošova II, jejichž stáří dosahuje téměř 28 tisíc let. Do následujícího tisíciletí spadá několik dalších sídelních jednotek z Dolních Věstonic II (např. trojhrob a skládka), sídliště nejvyššího patra (s „krbem“ z r. 1979) v Dolních Věstonicích I a sídliště pod hřbitovem v Předmostí. Situace v Pavlově I je poněkud složitější, protože SZ část stanice, jež místy zabíhá pod nálezovou vrstvou JV úseku (KLÍMA 1962b), poskytla poněkud mladší radiokarbonové datum než činí průměrná hodnota údajů z JV části. Mezi 25 a 26 tisíc let BP je datována např. horní část a okolí úvozu ve střední části Dolních Věstonic I, mužský hrob v Dolních Věstonicích II, sektor G s objektem a mikrogravettami v Milovicích, a některé lokality v Pomoraví, např. hlavní (horní) vrstva v Jarošově II – Podvrštích. Další tisíciletí reprezentují údaje ze skládky mamutích kostí v Milovicích, sektor B, z báze přemístěného gravettského souvrství

v sektoru L, a z Dolních Věstonic III. Nejmladší radiometrická data moravského gravettien z laboratoře v Groningen se týkají Jarošova – Kopanin (22 – 23 tisíc), Petřkovic I (23 a ze starého vzorku 20 tisíc), hladiny rozvlečeného gravettského souvrství v Milovicích (22 tisíc) a vrstvy 6b v jeskyni Kůlně u Sloupu (21 tisíc). Případná seriace typologických, technologických a surovinových spekter podle uvedených dat by pro periodizaci gravettien zřejmě nepřinesla tak jednoznačná vodítka, aby je bylo možno použít i pro chronologické zařazení nedatovaných inventářů. Kalibrované hodnoty uvedených dat by počátek našeho gravettien posunulo až 32 tisícům let a jeho závěr (fázi Willendorf-Kostěnki) k 27 tis. let před dneškem (Nývlt in ŠKRDLA et al. 2006). K začátku našeho magdalénien by v kalibrované chronologii chybělo ještě přes 10 tisíc let, který by byl časovým prostorem epiaurignacien a epigravettien. Práce s kalibrovanými údaji je z přírodovědného hlediska jistě pochopitelná, ale zcela se rozchází s dosavadní chronologií mladopaleolitických kultur. Proto o ní nebudeme prozatím uvažovat a ponecháme ji časům budoucím.

Ve snaze o postižení obecných vývojových trendů vycházejí někteří autoři (KOZŁOWSKI 1986; OTTE 1991; OTTE – NOIRET 2004; OTTE et al. 1996) z významné superpozice pěti vrstev gravettien ve Willendorfu II v Dolním Rakousku. Skutečně se zdá, že některé zdejší typologické variace nemusí být jen lokálního významu a mohou se uplatňovat i v jiných oblastech střední a východní Evropy. Willendorfská stratigrafie spolu s uvedenými absolutními daty přinejmenším naznačuje, že předpoklad postupného ubývání starobyklých prvků (drasadel, szeletoidních hrotů) a nárůstu rydel a mikrolitů je příliš mechanický (srov. starší periodizační schémata: KLÍMA 1963, 201; VALOCH 1969b, 110 sq.). J. SVOBODA (1996c), upozornil, že szeletoidní prvky jako listovité hroty, bohatě retušované čepelové hroty a drasadla se podle současného stavu vědomostí vyskytují především v relativně pozdních industriích, kde nezdědka provázejí hroty s vrubem kostěnkovského typu. V žádném případě to však nevylučuje ovlivnění části pavlovieneského vývoje předchozím (a zčásti asi i současným) szeletienem (OLIVA 1979; VALOCH 1981). Zdá se, že szeletienké prvky se v různých fázích pavlovien projevují zřetelněji než aurignacké, jež navíc mohou na podpálavských stanicích pocházet z předchozího aurignackého osídlení (viz níže). Jinou otázkou je, zda pavlovien může mít v szeletienkých industriích svůj vznik. Hledání jednotného původu určité velké civilizace, jakou představuje např. aurignacien nebo gravettien, se zpravidla nesetkává s úspěchem. Narůstající počet téměř shodných dat z různých částí Evropy hovoří proti původním názorům, že každý technokomplex postupoval odněkud někam, vesměs od

východu na západ. Povaha impulsů, jež mohly takový polycentrický vývoj vyvolávat, ovšem zůstává racionálnímu uvažování skryta. Výrazná role místních kulturních substrátů je vedle Moravy patrná i v jiných regionech, kde silné aurignakoidní prvky ve starším gravettien vyvolávají úvahy o genetických vztazích (PALMA DI CESNOLA 1996; SCHMIDER 1996) nebo jakési místní jednotě obou technokomplexů (BERNALDO DE QUIROS 1982). Data nejstarších gravettských industrií v rozmezí 27 – 28 tisíc let před dneškem se objevují ve východní Evropě, v Bulharsku, Maďarsku, JZ Německu, Belgii, Francii i v Itálii (srov. KOZŁOWSKI 1986 a různé příspěvky in MONTET-WHITE et al. eds. 1996; CONNARD – BOLUS 2003). Zatím zcela ojedinělým úkazem je tzv. Spicynská kultura s čepelkami s otupeným bokem z Kostěnek 17, stará přes 30 tisíc let, a vrstva 5 z Willendorfu II s groningenkými daty mezi 30 a 27 tis. lety, přičemž nejstarší údaj má být nejvěrohodnější (DAMBLON et al. 1996, 181). S výjimkou belgických inventářů se vesměs jedná o plně vyvinuté gravettienké industrie s výrazným podílem drobných hrotů s otupeným bokem.

Willendorfský model je pro vypracování detailní periodizace středoevropského a tím i moravského gravettien opakovaně využíván v pracích J.K. Kozłowského, M. Otta a J. Svobody. Nutno představit, že Willendorfská sídliště vydala jen velmi malé množství zbytků mamutů, kostěné industrie a uměleckých předmětů, takže zjevně netvoří součást pavlovien jako většina velkých moravských aglomerací. V souladu s tím zde chybí i nejnepřítější pavlovienké formy štípané industrie jako pilky, bifaciální listovité hroty a velmi málo je i kostěnkovských nožů a geometrických mikrolitů. Komparace s pavlovienem se tudíž nutně musí omezit na porovnávání banálních typů tzv. společného základu jako škrabadel, rydel, retušovaných čepelí, čepelových hrotů a gravett různé velikosti. Podíly těchto skupin jsou však ve Willendorfu II vzájemně nejpodobnější právě v nejnižší vrstvě 5 a v nejvyšší vrstvě 9 (OTTE 1981, 88). Názvy úseků a časová rozpětí následující periodizace vycházejí z prací J. Svobody.

Jak upozornil J. SVOBODA (1996c), naše nejstarší gravettienké industrie (28 – 27.000 B.P.) překvapivě charakterizuje hojnost nástrojů s otupeným bokem, hlavně čepelí. Ze stanice Dolní Věstonice II sem patří celky A-C na dolní etáži, 3 na západním svahu a okolí tzv. jižního a západního ohniště. Drobné nástroje otupeného boku jsou hojné i ve vrstvě 5 ve Willendorfu II, která je však o cca 2 tisíce let starší. Ze spodní části lokality Dolních Věstonic I, rovněž kladené do nejstaršího stupně, nepocházejí žádná spolehlivá radiometrická data (cf. DAMBLON et al. 1996, 185), jež by se vážala na konkrétní typ gravettienké industrie. Často citovaný údaj o vyšším zastoupení moravských

rohovců se vztahuje ke starší fázi střední části stanice (KLÍMA 1983a, obr.16), jež byla původně označována jako spodní část. B. KLÍMA (1963, 87) odtud uvádí 16% domácích rohovců, v kolekci uložené v MZM se jich však vyskytuje sotva desítka a jsou z nich vyrobeny právě kulturně cizorodá vysoká škrabadla. Z Klímova popisu vyplývá, že do hodnocené kolekce zahrnul nálezy z několika vrstev (některé i v původní superpozici), spočívajících částečně pod půdním sedimentem. V takové situaci by nepřekvapily intruze z rozrušených pozůstatků aurignackého osídlení, vázaného v Milovicích a Dolních Věstonicích III právě na podložní hnědé půdní sedimenty. Neobvykle vysoké podíly moravských rohovců však vykazují ohniště B a A na severním svahu lokality Dolní Věstonice II, kde převažují nad pazourkem (KLÍMA 1995, 135 a inf. A. Přichystala). Ohniště B (s dominantním jurským rohovcem) přitom spadá vskutku do staršího gravettienu (27 660 BP), avšak ohniště A (s hojnými spongolity) do mladšího stupně této kultury (23 540 BP, SVOBODA a kol. 2002, 190). V obou případech se navíc jedná o krátkodobé instalace, závislé na okamžité situaci, které s typickým způsobem zásobování surovinou vůbec nemusejí souviset. Vyšší frekvencí moravských rohovců se vyznačovala spodní vrstva ve střední části stanice Dolní Věstonice I, její datování i kulturní příslušnost však zůstávají otevřenou otázkou (OLIVA 2000a; b).

Typologické charakteristice staršího gravettienu, jak ji podává J. SVOBODA ((1996c, 13; et al. 2002, 204) vyhovuje pouze sídelní celek 4 v Dolních Věstonicích II, kde však vysoce převažoval pazourek. Jde vlastně o plochu vymezenou jen hranicí sektoru od podobně datovaného „západního ohniště“, jež zkoumal B. Klíma (SVOBODA et al. 1993). Tento necelý „celek“ poskytl 163 nástrojů, z toho 52 rydel, 36 negeometrických mikrolitů a jen 3 škrabadla. Co se však vyskytlo na ploše cca 13 × 9 m, nemusí být typické pro celý „časný pavlovien“. Podobně datované ohniště B ze svahu nad cihelnou obsahovalo opět málo škradel a hodně rydel, hlavně na lomu, avšak jen 2 čepelky s otupeným bokem (KLÍMA 1995, 133). Jak je zřejmé, mění se surovinová i typologická náplň segmentů starogravettienových industrií případ od případu.

Střední gravettien je až výjimky (Milovice G?) možno na Moravě ztotožnit s pavloviem *s. stricto*, a proto jej lze charakterizovat dobře známou náplní této mimořádně vyspělé facie: pravidelně se vyskytují pilky, kostěnkovské nože, hroty s otupeným bokem, rydla vždy převažují nad škrabadly a mezi rydly by opět měly převládat hranové exempláře nad klínovými. V nestejně frekvenci zmíněných jevů a v zastoupení specifických typologických prvků se však v moravském středním gravettienu projevují regionální nebo

místní zvláštnosti. Lokality střední Moravy (všechna sídliště v aglomeraci Předmostí I, Mladeč III, Blatec) spojuje zvýšený výskyt kostěnkovských nožů, které na všech třech uvedených stanicích dosahují vyššího procenta než v jakémkoli jiném středogravettienovém celku ze širší oblasti středního Podunají, a pseudoarchaických hrotů s bohatou laterální retuší. Velmi vysokých hodnot na střední Moravě dosahují i kombinované a několikanásobné nástroje. Vzácně se tu však vyskytují pilky, typické naopak pro sídelní oblast pod Pavlovskými vrchy. Spolu s nimi se tu objevují početné hroty a čepelky s otupeným bokem. Geometrické mikrolity jsou naproti tomu typické jen pro sídelní aglomeraci Pavlov I, a to pro všechna tamní současné sídliště. Vysoká frekvence pilek charakterizuje především sídelní aglomeraci Dolní Věstonice I, a to opět všechny její rozdílně datované části.

Východomoravské inventáře jsou z hlediska štiřpané industrie i jejich surovin velmi heterogenní. Na rozdíl od všech předchozích oblastí odtud prakticky neznáme kostěnou industrii, i když kosti se na řadě stanic zachovaly. Na stratifikované lokalitě Jarošov II – Podvršťa je velmi zajímavá perzistence velmi specifických jevů mezi oběma vrstvami (převaha dalekých importů jurského silicitu a mikroindustrie s otupeným bokem, pilky, skladba fauny: ŠKRDLA et al. 2006, 230–231). Středomoravskou skupinu v Předmostí vyznačují velmi charakteristické drtiče z klů, kostěné předměty s otvory, velké kosti s důlky a kuriózní artefakty ze spongiosy. Jihomoravský Pavlov vyniká bohatou výrobou ze sobích parohů (KLÍMA 1987a), stanice u Dolních Věstonic obsahují spíše jen obvyklé výrobky jako kostěná šídla a hroty s mamutoviny. Obě sídelní aglomerace se liší i uměleckými předměty. Specialitou Dolních Věstonic jsou keramické sošky žen věstonického typu (s kyjovitou hlavou, bez naznačeného pohlaví a s vyznačenými „faldy“ na zádech) a hyperstylizované ženské plastiky z mamutoviny. Ve všech částech (tj. sídlištích) aglomerace Pavlov I se zase objevují figurální siluety z lamel klů. Zcela zvláštní postavení v rámci podpálavské oikumeny má sídliště Milovice I/G. Ač je datováno shodně s hlavními stanicemi u Pavlova a Dolních Věstonic, pilky i geometrické segmenty zde zcela chybí a dominují tu drobné hrůtky s vysokým otupeným bokem a někdy i s vrubem, jaké mají nejbližší analogie v gravettienu mediteránní oblasti. Jako na jediné moravské lokalitě středního stupně gravettienu tu nepřevládají severské silicity, ale karpatský radiolarit. Z bližších sídlišť vykazují určité shodné rysy stanice Moravany nad Váhom – Žakovská, Stillfried, Grub (spodní vrstva), Aggsbach a Willendorf, ale na žádné z nich se nevyskytují přesnější období zvláštních typů hrotů ani jednoznačné doklady přísunu kamenných surovin z moravského prostředí.

Z uvedeného vyplývá, že jednotlivé inventáře středního gravettienu se vzájemně natolik liší, že by mezi ně docela dobře zapadly i zmíněné soubory staršího gravettienu. Jediným rozdílem oproti předchozímu stupni je větší důraz na importované suroviny, většinou eratický pazourek.

Mladší gravettien (willendorfsko – kostěnkovská kultura, 24.000 až 20.000 BP) se má podle převládajícího názoru vyznačovat hroty s vrubem kostěnkovského typu a někdy též bifaciálními listovitými hroty. Jeho nejtypičtějším zástupcem na Moravě je soubor z vrchu Landek u Petřkovic Vymezení určité kulturní skupiny na podkladě pouhé přítomnosti „vůdčího typu“ ovšem může být značně zavádějící, zvláště když jde o hrot, tj. předmět s vysokým sociálním statutem. V této souvislosti nelze přehlédnout, že právě nejlepší exemplář tohoto hrotu v Petřkovicích I byl vyroben z rudého radiolaritu, tj. z cizí suroviny, která je na zmíněné lokalitě velmi vzácná. Takové předměty nepochybně obíhaly i mezi skupinami s různou kulturní tradicí. Zatím žel postrádáme podrobné studie (nejlépe od jediného autora) o ostatních parametrech souborů s vrubovými hroty. Z rozborů, jež jsou prozatím k dispozici (OTTE 1981; 1991; KOZŁOWSKI 1986; KOZŁOWSKI ed. 1988; SOBCZYK 1995 aj.) však jednoznačně vyplývá, že tyto soubory netvoří žádnou homogenní skupinu, definovatelnou souhrou technologických, typologických a případně i jiných vlastností. Jediným společným rysem je jejich pozdní, tj. vesměs postpavlovienská datování. Stanice Krakov-Spadzista, Nitra-Čermán, Moravany-Lopata, Petřkovic I i vzdálené stanice Molodova V/7, Kostěnki 1/1 a Avdějevo, kde se tyto hroty vyskytují, jsou datovány mezi 24 a 20 tis. let před dneškem. Velmi typické hroty s vrubem se však vyskytují i v eponymním sídlišti této facie ve Willendorfu II, vr. 9, kde se nejspolehlivější datum blíží 25 tis. let BP a překrývá se s časovým rozpětím pavlovienu (DAMBLON et al. 1996, 183). K vyčlenění zmíněných hrotů v Předmostí do hypotetické pozdní fáze osídlení (SVOBODA 1996c) vedou jen apriorní důvody. V Milovicích I/G a v Jarošově II se hroty s vrubem objevují v industriích z časového rozpětí vrcholného pavlovienu (ŠKRDLA 2005, 46, Fig. 2.24: 35, 38).

Z časového úseku mezi 24 až 20 tis. lety však známe i soubory, jež hroty s vrubem postrádají (jeskyně Kůlna u Sloupu, Milovice – severní sektory, Jarošov II – Kopaniny, spodní vrstva v Kašově). Na Moravě takové soubory dokonce výrazně převládají. Z přehledu typologických ukazatelů (OLIVA – NERUDA 1999, tab.11) různých kolekcí z této doby je zřejmé, že tvoří zcela heterogenní směs s kaleidoskopickou variací různých indexů. Uváděné oživení starobylých technologických a typologických jevů (bohatě retušované hroty, drasadla a listovité hroty) nelze prokázat,

resp. nesouvisí jen s mladším gravettienem. V tomto stupni jsou tyto jevy hojně zastoupeny právě jen v Petřkovicích I, čímž se tato stanice podobá pavlovienu z Předmostí. Zde jsou listovité hroty sice vskutku vázány spíše na horní vrstvu, podle G. Freundové se však nejvíce ze všech nástrojů vyznačují zřetelnými reutilizacemi (FREUND 1952, 17). Nepochybně tedy alespoň zčásti jde o sebrané předměty staršího původu. Eponymní (byť asi poněkud starší) stanici této facie Willendorf II/9 charakterizuje vyspělá čepelová debitáž, a podíl retušovaných hrotů, plošné retuše i drasadla je ve vrstvě 9 ze tří horních vrstev 7–9 nejnížší (srov. OTTE 1981, 87). Listovité hroty společně s vrubovými hroty se v této době vyskytují jen ve Folprechtově kolekci z Petřkovic I, samostatně však i v Trenčianských Bohuslavcích (BÁRTA 1988), Milovicích I/sever (jako starší intruze?) a hlavně ve všech velkých souborech epiaurignacienu (OLIVA 1996b), z nichž Langmannersdorf je datován na 20 až 21 tisíc let před dneškem (HAHN 1977, 168). Je možno uzavřít, že mladší (postpavlovienský) gravettien charakterizuje opět především ústup od všudypřítomné převahy importovaných surovin (Kůlna, Dolní Věstonice II – severní svah A). V oblasti typologie se objevují industrie s vrubovými hroty, tu a tam listovité hroty szeletienského typu, kostěnkovské nože, avšak i soubory bez těchto typů, v nichž mohou převládat škrabadla nad rydly (Kůlna 6b).

Z celkového pohledu na soubory moravského gravettienu vychází najevo, že výraznějším pojátkem než chronologické postavení inventářů je jejich příslušnost k určité sídelní oblasti a dokonce i k určité místní sídelní aglomeraci (např. Dolní Věstonice I versus Pavlov I). Tato skutečnost naznačuje dlouhodobou stabilitu regionálních kulturních adaptací a předpokládá dlouhodobé osidlování těchto míst skupinami podobné typologické tradice. Jakkoli se takový model může zdát u domněle nomádských paleolitických populací stěží přijatelný, skutečná archeologická situace jej plně potvrzuje. Výrazná regionalizace se zřetelně projevuje např. již v aurignacienu (OLIVA 1987a, 99, 105) a vyniká i při globálním pohledu na celou strukturu mladopaleolitického osídlení našich zemí (VALOCH 1995; OLIVA 2002c; 2007).